

2687-5640

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year : 2022
Cilt / Volume : 6
Sayı / Issue : 18
ss / pp : 13-23

<http://dx.doi.org/pejoss.2219>
Araştırma Makalesi / Research Article
Makale Geliş / Received : 27.12.2021
Yayınlama / Published : 31.01.2022

Dr. Öğr. Üyesi. Talip ÇUKURLU

Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SİİRT

ID: <https://orcid.org/0000-0002-5164-6720>

VÂSIK-ZÂDE ERŞED DÎVÂNI'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Ebcet hesabı, kişilerce önemli kabul edilen olayları şiir ile tarihlendirmek için kullanılan ve her harfin sayısal bir karşılığının bulunduğu bir sistemdir. Ebcet kelimesi, Arap alfabesindeki harflerin sayısal karşılıklarının daha kolay ezberlenebilmesi için üretilen anlamsız sekiz kelimenin ilkidir. Osmanlı şiirinde; göreve atanma, doğum, ölüm, mimari yapıların inşası bulması gibi birçok önemli olayın tarihini ortaya koymak için ebcet hesabının kullanılması bir gelenek halini almıştır. Osmanlı şiirindeki "tarih düşürme" sanatının temelinde ebcet hesabı bulunmaktadır.

Tarih düşürme; bir olayın meydana geldiği tarihi gösteren kelime, mısra, beyit ya da bentlerdeki harflerin sayısal değerlerinin toplanmasıyla yapılan bir edebî sanattır. Genellikle istenilen tarih son mısra da belirtilir. Tarihler, yazarı için önemli sayılabilecek hemen her olay için yazılmıştır. Tarih düşürmenin birden çok yöntemi bulunmaktadır. Klasik Türk şairleri içinde Hızır Bey, Âdem Baba, Bursalı Hâşimî, Sürûrî, Antepli Aynî gibi şairler tarih düşürme konusunda ön plana çıkan şairlerdir.

18. yüzyıl şairlerinden olan Vâsık-zâde Erşed'in *Dîvânı*'nda 28 adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu çalışmada *Erşed Dîvânı*'nda bulunan tarih manzumeleri ilk defa; konu, tür, yöntem ve zaman gibi çeşitli yönlerden incelenmiş ve elde edilen bilgiler sayısal verilerle desteklenerek edebiyat âlemine katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erşed, tarih düşürme, tarih manzumeleri, ebcet hesabı.

AN ANALYSIS OF THE ISOPSEPHIC POEMS IN VASIK-ZADE ERŞED'S DIVAN

Abstract

"Abjad numerals" is a system used to date events that are considered important by people with poetry, and each letter has a numerical equivalent. The word abjad is the first of eight meaningless words produced to make it easier to memorize the numerical equivalents of the letters in the Arabic alphabet. In Ottoman poetry; It has become a tradition to use the abjad numerals to reveal the history of many important events such as appointment, birth, death, and the construction of architectural structures. The basis of the art of "isopsephy" in Ottoman poetry is the abjad numerals.

Isopsephy; it is a literary art made by adding the numerical values of the letters in words, verses, couplets or clauses indicating the time of an event. Usually the desired date is specified in the last verse. The isopsephy are written for almost every event that could be considered important to its author. There are multiple ways to isopsephy. Among the classical Turkish poets, such poets as Hızır Bey, Adem Baba, Bursalı Haşimi, Sururi and Antepli Ayni are the poets that come to the fore in terms of isopsephy.

Erşed, one of the poets of the eighteenth century, has 28 isosephic poems in his Divan. In this study, for the first time, the isosephic poems found in Erşed's Divan; subject, genre, method and time will be examined in various aspects and the information obtained will be supported with numerical data to contribute to the world of literature.

Keywords: Erşed, isopsephy, isosephic poems, abjad numerals.

GİRİŞ

Önemli kabul edilen olayların tarihini bildirmek amacıyla Arap alfabesindeki harflerin sayısal karşılıklarını kullanarak yapılan edebî sanata “tarih düşürme” adı verilir. Çeşitli isimlendirmeler arasında daha çok “ebced hesabı” adıyla bilinen bu sistemde doğum, ölüm, düğün, savaş, bir eserin tamamlanması, yeni bir göreve atanma, yeni bir mimarı yapı veya mimarı yapının restorasyonu vb. gelişmeler kelime, mısra veya beyit şeklinde yazılır ve bunlardaki her harfin rakamsal değeri toplanarak verilmek istenen tarih bulunur. Bu sistemin diğer bir adı da “hesab-ı cümel”dir (Pakalın 2004, c.1: 493).

Klasik Türk edebiyatında tarih düşürme hususunda en bilinen şair Sürûrî'dir. Erşed de *Dîvân*'ında bulunan 28 tarih manzumesi ile tarih düşüren şairlerin arasında kendine yer edinmiş 18. yüzyıl şairlerindedir. Onu diğer şairlerden ayıran yön ise daha yirmili yaşlarında iken başarılı tarihler düşürebilmesidir.

1. ERŞED'İN HAYATI VE ESERLERİ (D. 1147/1734-1735 - Ö. 1176/1762-1763)

Asıl adı Abdülhamid olan ve Erşed mahlasıyla şiirler yazan şair 18. yüzyıl Osmanlı şairlerindedir. Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan şairin babası Madrûb-zâde veya İlâhî-zâde namlarıyla bilinen ve kendisi de Vâsık mahlasıyla şiirler yazan Mehmed Emin Efendi (d. ? - ö. 1165/1751-1752)'dir.¹ Erşed'in annesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Erşed'in ağabeyi ise Re'fet mahlasıyla şiirler yazan müderris Mehmet Aziz Efendi (d. 1136/1723-1724 – ö. 1179/1765-1766)'dir.²

Hayatı hakkındaki en detaylı bilgiyi Râmiz, Âdâb-ı Zurefâ isimli eserinde vermiştir. Bu eserdeki bilgilere göre Erşed 1147/1734-1735 yılında doğmuştur. Âlim bir ailede doğan Erşed, çocukluğundan itibaren ilim tahsil etmeye başlamıştır. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra müderrislik olmak için beklemeye (mülazemet) başlamıştır (Erdem, 1994: 22). Sicill-i Osmânî'de ise müderrislik yaptığı belirtilmiştir (Akbayar-Kahraman, 1996: 485). Kaynakların çoğunda Erşed'in müderris olamadan genç yaşta vefat ettiği görüşü hakimdir (Erdem, 1994: 22; Oğraş, 2018: 38; Öztürk, 2018: 45).

Erşed'in ölüm tarihi hakkındaki bilgiler de farklılıklar arz etmektedir. Es'ad Mehmed Efendi'ye göre yirmi yaşına ulaşmadan (1166-1167) vefat etmiştir (Oğraş, 2018: 38). Silâhdâr-zâde (Öztürk, 2018: 45), Şefkat (Kılıç, 2017: 44) ve Sicill-i Osmânî (Akbayar-Kahraman, 1996: 485)'ye göre 1175 yılında, Râmiz (Erdem, 1994: 22) ve Arif Hikmet (Çınarcı, 2019: 25)'e göre 1176 yılında vefat etmiştir. Erşed, “*Yâvedûd iskelesinde Hadîce Sultân câmi-i şerîfi mukabilinde defn*” edilmiştir (Erdem, 1994: 22).

Erşed'in bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. Medine Arif Hikmet Kütüphanesi 117/811 numarada kayıtlı olan *Dîvân*'ın tanıtımı ve *Dîvân*'da bulunan bir şehrengiz üzerine makale kaleme alınmıştır. (Yıldız, 2021: 767-783). Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 2903 numarasıyla Medine Arif Hikmet Kütüphanesi 198 numarada mevcut olduğu belirtilen “*Dîvân-ı Re'fet*” adıyla, Erşed'in ağabeyi Mehmet Aziz Efendi adına kaydedilmiş eserin aslında 117/811'de kayıtlı Erşed'in *Dîvân*'ının farklı bir zamanda çekilmiş fotoğrafları olduğu tespit edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 2903 numarada bulunan *Dîvân*'ın zahriyesinde ve çeşitli boş alanlarda tarih hesaplamalarının yapıldığı görülmüştür. 3a sayfasında eserin “Mehmed Arif Müderris-zâde”ye ait olduğuna dair temellük kaydı bulunmaktadır. *Dîvân*'ın çeşitli sayfalarında “Vakf-ı Hikmetullah bin İsmetullah el-Hüseynî” yazılı mühür mevcuttur. Eserin son varaklarında yine tarih hesaplamaları yapılmış, hüsn-i hat çalışılmış ve bir takım şiir denemeleri yapılmıştır. 42b sayfasında bulunan “*tertîb-i dîvân eyledim*”(1168), “*tertîb-i dîvân-ı bedî*” (1169), “*hüsn-i hitâmî*” (1169) gibi ifadelerle 1169/1755-1756 tarihini düşürme çalışmalarından hareketle Erşed'in *Dîvân*'ını

¹ Vâsık *Dîvânı* üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Atik Gürbüz, 2011.

² Re'fet *Dîvânı* üzerine yapılmış bir çalışma için bk. Kardeş, 2008.

bu tarihte tamamladığını söylemek mümkündür. Şiirler üzerinde çok fazla düzeltme yapılması, derkenarlarda fazlaca şiir bulunması, kimi şiirlerin üzerinin çizilmesi, kimi şiirlerin yanına “yazılmaya” şeklinde not düşülmesi eserin müellif hattı olabileceğini ve temize çekilmeden önce düşülmüş notlar olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla *Dîvân*’ın bir nüshasının daha olması muhtemeldir.

Erşed kaynaklarda şiir ve inşada benzersiz, güzel söz söyleyen (Erdem 1994: 22), asrında şiir ve inşasıyla meşhur olmuş (Oğraş 2018: 38), genç yaşta vefat etmesine binaen şiirlerindeki kusurların mazur görülebileceği bir şair (Çınarcı 2007: 28) olarak tavsif edilmiştir.

2. EBCED HESABI VE TARİH DÜŞÜRME

2.1. Ebcad Hesabı

Ebcad hesabı, kişiler için önem atfedilen bir olayı tarihlendirmek için kullanılan ve her harfin sayısal bir karşılığının bulunduğu bir sistemdir. Bu sisteme adını veren “Ebcad” kelimesi, Arapların kendi alfabelerindeki harfleri daha kolay ezberlemek için ürettikleri, anlamsız sekiz kelimeden ilkidir. Diğer kelimeler ise sırasıyla şunlardır: Hevvez, hutî, kelemen, sa’fes, kareşet, sehaz, dazıgilen.

Arap alfabesindeki 28 harf; birden ona kadar birer birer, ondan yüze kadar onar onar ve yüzden bine kadar yüzer yüzer sayılarak her bir harf bir rakam ile karşılanmıştır (Pakalın 2004: 493; Pala 2005: 129). Bu açıdan bakılırsa her bir kelime veya cümle bir rakamlar topluluğudur. Nitekim, eskiden ebcad ile konuşulabilir, şakalaşılabilir hatta küfredilebilirdi (Pala 2005: 438).

Ebcad hesabının ortaya çıkışı hakkında birçok uydurma rivayetler de vardır. Bunlardan birini Pakalın, Kamus’tan aldığı bilgilerle şu şekilde nakletmiştir:

“Fil-asıl ebcad, hevvez, hutî, kelemen, sa’fes ve kareşet ki altı neferdir. Medyen ülkesinde şahlar idi. Kelemen cümlesinin reisi yani şehinşahı idi. Bunlar Şuayp Aleyhisselam kavminden idiler. Yevm-i zillede (Medyen ve Eyke halkının helaki günü) cümlesi helak oldular. Eslâf-ı iptida kitabet-i Arabiye hurufunu bunların isimlerinin harfı adedince vaz’edip bu zaman sehaz ve dazıgilen harflerine de zaferiyap olmalarıyla anlara redif eylemekle bu altı harufa ‘revâdif’ itlak eylediler. Şârih der ki, Asıl ebcadın ismi Ebucad idi. Tekerrür-i haruf sebebiyle kasreylediler. Hatta ‘huruf-ı ebicad’ tabiri bundandır.” (Pakalın 2004: 493).

Yukarıda görüldüğü üzere Şuayb Peygamber zamanında Medyen ülkesinde yaşamış şahların isimleri veya altı şeytanın ya da hafta günlerinin adları olduğu rivayet edilmişse de hem bu konuda kesin deliller yoktur hem de kelimeler anlamsızdır. İbranî, Süryanî, Grek ve Latin alfabesindeki harflerin de küçük farklılıklarla bu sözcükleri oluşturması (Pala 2005: 128) bu efsanelerin uydurma olduğunun başka bir göstergesidir.

Ebcad hesabını doğum, ölüm, düğün, savaş, bina yapımı gibi birçok önemli olayın yıl olarak tarihini ortaya koymak için kullanmak adeta bir gelenek halini almıştır. Klasik şiirimizdeki “tarih düşürme” sanatının temelinde ebcad hesabı bulunmaktadır.

2.2. Tarih Düşürme

Ebcad hesabı sistemine göre şiirlerde bulunan harflerin rakamsal karşılıklarının toplamının bir olayın meydana geldiği zamanı göstermesine tarih veya tarih düşürme denilmiştir. Tarih düşürme; kelime, cümle, mısra, beyit ya da bentlerle yapılabilen bir edebî sanattır. Şiirlerde genellikle ortaya çıkması istenilen tarih son mısra da belirtilir. Ebcad hesabının Ortaçağ’dan bu yana kullanıldığı bilinmekle beraber bir edebî sanat olarak tarih düşürmenin ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bu hususta Tahirül Mevlevî, Ahmet Cevdet Paşa’nın bu sanatın ilk defa H 791 yılında Hâfız-ı Şirazi’nin vefatıyla kullanıldığını söylemesini eleştirmektedir. Mevlevî, Şeyh Sa’dî için yazılan ve vefatı olan H 691 yılını işaret eden beytin ve Abdülkadir Geylanî için yazılan, H 470’de doğduğuna ve H 561 yılında doksana bir yaşında vefat ettiğine işarette bulunan beyitlerin -eğer sonradan bulunmuş değilse- Cevdet Paşa’nın sözünü şüpheli gösterdiğini söyler (1994: 146).

Sivas’ın Timurlenk tarafından tahribi H 803 (خراب), İstanbul’un fethi H 857 (بلدت طيبت), Mısır’ın fethi H 923 (فاتح ممالك لعرب) vb. her ne kadar birer tarihi kelime/cümle olsalar da edebî anlamda ilk manzum

tarihler XV. asrın sonlarında yazılmaya başlanmış ve XIX. asrın başlarında Adanalı Surûrî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Tahirül Mevlevî, hiçbir şairin Surûrî'nin seviyesine ulaşamayacağını belirtir (1994: 147). Anadolu'da ilk manzum tarih mısramını Fatih devri alimlerinden Hızır Bey'in söylediği rivayet edilir (Demirel 2008: 380).

2.2.1. Tarih Düşürülen Konular

Tarihler, kişiler için önem atfeden herhangi bir olay için düşürülebilir. Bu olayları temelde iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruptakiler herkes için önemli olduğu düşünülen bir padişahın tahta çıkması, sadrazam, kaptan-ı derya, şeyhülislam vb. atamaları, zafer, fetih, büyük afetler, antlaşmalar, büyük camilerin yapılması veya önemli devlet adamlarının/şehzadelerin doğumu, ölümü, düğünü gibi olaylardır. İkinci grupta ise daha çok tarih düşüren birey için önem arz eden eşinin ölümü, çocuğunun doğumu, ölümü, sünneti/düğünü, eserini tamamlaması, hiciv ve istihzaları konu edinen tarih manzumeleri yer alır (Çukurlu-Düzenli, 2021: 271).

2.2.2. Tarih Düşürme Çeşitleri

Tarih düşürmenin birçok çeşidi vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hesaba dâhil edilirse “tam tarih”, sadece noktalı harfleri toplanırsa “menkut/mu’cem/mücevher/cevher/gevher/güher tarih”, sadece noktasız harfleri hesap edilirse “mühmel/sade tarih” olarak isimlendirilir. Tarih düşürme bir edebî sanat haline gelince şairler, yeteneklerini göstermek için zamanla farklı tarihler de icat etmişlerdir. Örneğin, eksik veya fazla olan rakamın bir önceki dizide söylenmesiyle oluşturulan tarihe “ta’miyeli tarih” denilmiştir. Bir beyitte iki defa söylenen tarihe “tarih-i dü-tâ”, dizide hem tarihin söylenmesi hem de harflerin toplanmasıyla aynı sonuç elde edilen tarihlere “lafzen ve manen tarih”, bilmece şeklinde söylenen tarihlere ise “lugazlı tarih” adı verilmiştir (Mevlevî 1994: 146-149; Pakalın 2004: 401-402; Pala 2005: 438-439; Yakıt 2017).

3. ERŞED DÎVÂN'NDAKİ TARİH MANZUMELERİ

Erşed'in tespit edilebilen tek eserinin *Dîvân*'ı olduğu ve bunun da tespit edilebilen tek nüshasının Medine Arif Hikmet Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 117/811 numarasıyla kayıtlı olduğu daha önce belirtilmişti. Çalışmamızda bu nüshada bulunan 28 tarih manzumesi çeşitli açılardan değerlendirilecektir.

3.1. Erşed Dîvânı'ndaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Yılları

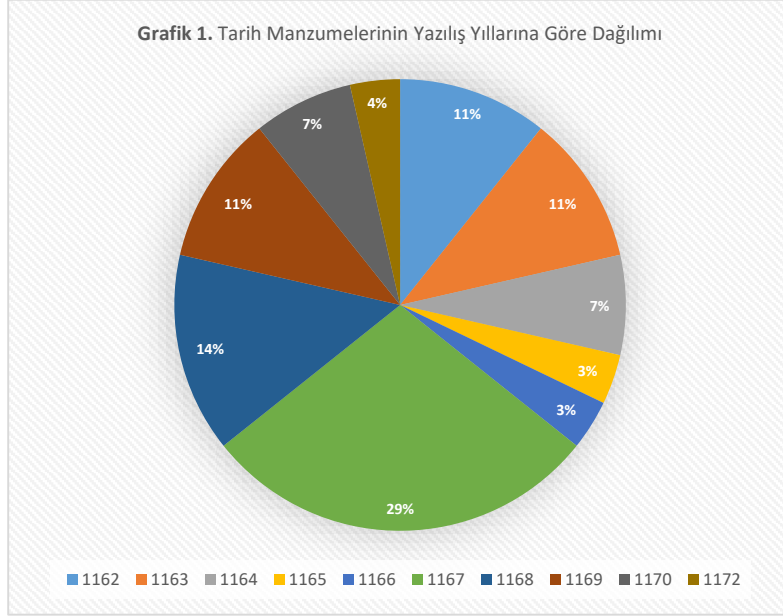
Kaynaklarda verilen bilgilere göre Erşed'in 1147/1734-1735 yılında doğduğu -ve birden farklı ölüm tarihi verilmekle birlikte- 1176/1762-1763 tarihinde vefat ettiği kabul edilmektedir. Henüz 29 yaşında vefat eden Erşed'in, *Dîvân*'ın son sayfalarında yer alan “tertîb-i dîvân eyledim”(1168), “tertîb-i dîvân-ı bedî” (1169), “hüsn-i hitâmı” (1169) gibi ifadelerle 1169/1755-1756 tarihini düşürmek teşebbüslerinden hareketle eserini 1169 tarihinde tamamladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Erşed'in eserini tamamladığında henüz 21 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Yirmili yaşların sonunda vefat etmiş ve yine yirmili yaşların başında *Dîvân*'ını tamamlamış henüz çok genç bir şair olduğu göz önünde bulundurulduğunda oldukça başarıyla düşürülmüş 28 tarih manzumesi, kaynaklarda kendisinden “ümit vaat eden bir şair” olarak bahsedilmesini haklı çıkarmaktadır.

Tablo 1. Erşed Dîvânı'ndaki Tarih Manzumelerinin Yazılış Yılları

	Yazılış Tarihi	Yazılan Tarih Adedi
1	1162	3
2	1163	3
3	1164	2
4	1165	1
5	1166	1
6	1167	8
7	1168	4

8	1169	3
9	1170	2
10	1171	-
11	1172	1
Toplam		28

Erşed'in yazdığı tarih manzumeleri 1162 ile 1172 yılları arasında meydana gelen olaylar için düşürülmüştür. En erken tarih olan 1162'de Erşed henüz 15 yaşındadır ve 3 tarih manzumesi kaleme almıştır. En geç tarih olan 1172 yılında 25 yaşında olan Erşed sadece 1 tarih kaleme almıştır.

Tablo ve grafikte de görüldüğü üzere Erşed en çok tarih manzumesini (%29), 1167 yılında meydana gelen olaylar için kaleme almıştır. İkinci sırada ise 1168 yer almaktadır. Erşed, kaleme aldığı tarihlerin yaklaşık yarısını (%43) bu iki yılda meydana gelen olaylar için yazmıştır. 1171 yılı için herhangi bir tarih manzumesi bulunmamaktadır.

3.2. Tarih Manzumelerinin Beyit Sayılarına Göre Tasnifi

Tarih manzumeleri genellikle birkaç beyitle yazıldığı için “tarih kıt’ası” olarak da anılmaktadır. Kasidelerin, bentlerin sonlarına tarih mısraı ekleyerek onları da birer tarih manzumesine dönüştüren şairler de bulunmakla beraber genelde tarih düşürmek için kısa nazım şekilleri tercih edilmiştir. Manzume ne kadar uzun veya kısa olsa da asıl önemli olan bölüm, düşürülen tarih kelimesi, mısraı veya beytinin olduğu bölümdür. Bu yüzden önceki kısımlar şairin sanatını gösterdiği, kendini övdüğü veya taleplerini dile getirdiği “doldurma” diyebileceğimiz beyitlerle örülüdür.

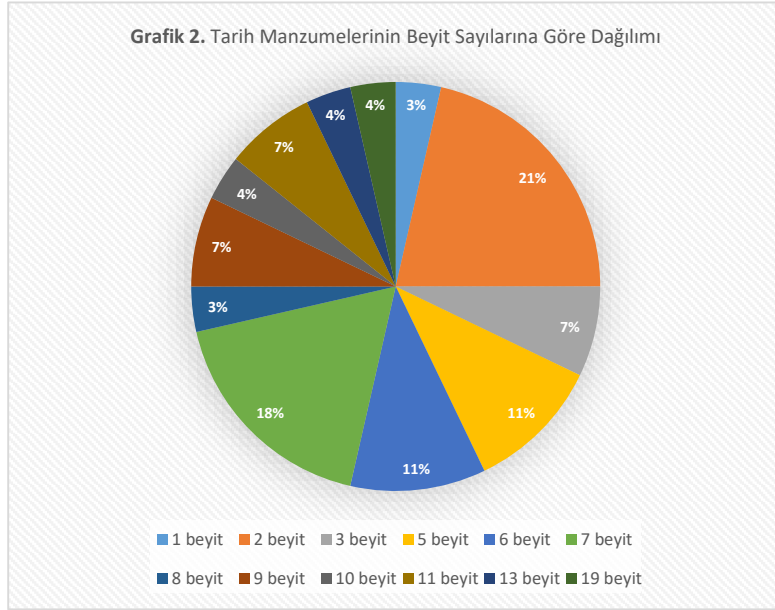
Tablo 2. Erşed Divânı’ndaki Tarih Manzumelerinin Beyit Sayıları

	Tarih Manzumelerinin Beyit Sayıları	Adedi
1	1 beyitten oluşan tarih manzumeleri	1
2	2 beyitten oluşan tarih manzumeleri	6
3	3 beyitten oluşan tarih manzumeleri	2
4	4 beyitten oluşan tarih manzumeleri	-
5	5 beyitten oluşan tarih manzumeleri	3
6	6 beyitten oluşan tarih manzumeleri	3
7	7 beyitten oluşan tarih manzumeleri	5
8	8 beyitten oluşan tarih manzumeleri	1
9	9 beyitten oluşan tarih manzumeleri	2
10	10 beyitten oluşan tarih manzumeleri	1
11	11 beyitten oluşan tarih manzumeleri	2
12	13 beyitten oluşan tarih manzumeleri	1
13	19 beyitten oluşan tarih manzumeleri	1

Toplam	28
--------	----

Tablo 2'ye bakıldığında Erşed'in genel kabule uygun bir şekilde daha

çok iki beyitten oluşan tarih manzumeleri kaleme aldığı görülmektedir. İkinci sırada ise daha çok kıt'a nazım şekliyle yazılan 7'şer beyitlik tarihlerin bulunduğu görülür. En fazla 19 beyitle düşürülen tarih manzumesi mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* isimli eserinin zeyli için düşürülmüştür.

Grafik 2'ye göre Erşed'in daha çok kısa nazım şekilleriyle tarih düşürdüğü ve 7 beyte kadar düşürülen tarihlerin, toplam tarihlerin %75'ine tekabül ettiği görülmektedir.

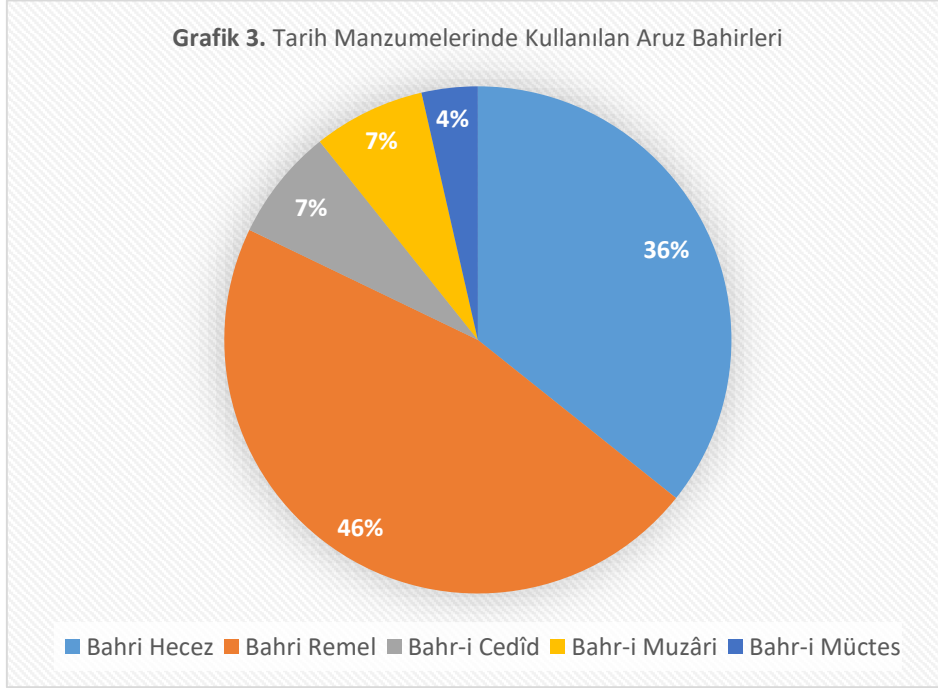
3.3. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Aruz Kalıpları ve Bahirleri

Erşed Dîvânı'ndaki tarih manzumelerinin aruzun 9 farklı kalıbı ve 5 farklı bahriyle yazdığı tespit edilmiştir. Tablo ve grafikteki verilerde de görüldüğü üzere şair, tarih manzumelerinin %36'sına tekabül eden 10 tarih manzumesini hecez bahrinin Türk edebiyatında en çok kullanılan kalıbı olan *Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün* kalıbıyla yazmıştır. Toplamda en çok kullanılan bahir ise % 46 ile bahr-i remeldir. Bu bahirde en çok tercih edilen kalıp ise *Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün* kalıbıdır.

Tablo 3. Tarih Manzumelerinde Kullanılan Aruz Kalıpları

	Tarih Manzumelerinde Tercih Edilen Aruz Kalıpları	Adedi
1	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	10
2	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	8
3	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	2
4	Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'lün	2
5	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	2
6	Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün	1

7	Mef'ûlü / Fâ'ilâtün / Mef'ûlü / Fâ'ilâtün	1
8	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	1
9	Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün	1
Toplam		28

3.4. Tarih Manzumelerinin Türlerine Göre Değerlendirilmesi

Tarih düşürmenin birçok çeşidi vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hesaba dâhil edilirse “tam tarih”, sadece noktalı harfleri toplanırsa “menkut/mu’cem/mücevher/cevher/gevher/güher tarih”, sadece noktasız harfleri hesap edilirse “mühmel/sade tarih” olarak isimlendirilir. Tarih düşürme bir edebî sanat haline gelince şairler, yeteneklerini göstermek için zamanla farklı tarihler de icat etmişlerdir. Örneğin, eksik veya fazla olan rakamın bir önceki dizede söylenmesiyle oluşturulan tarihe “ta’miyeli tarih” denilmiştir. Bir beyitte iki defa söylenen tarihe “tarih-i dü-tâ”, dizede hem tarihin söylenmesi hem de harflerin toplanmasıyla aynı sonuç elde edilen tarihlere “lafzen ve manen tarih”, bilmece şeklinde söylenen tarihlere ise “lugazlı tarih” adı verilmiştir (Mevlevî 1994: 146-149; Pakalın 2004: 401-402; Pala 2005: 438-439; Yakıt 2017).

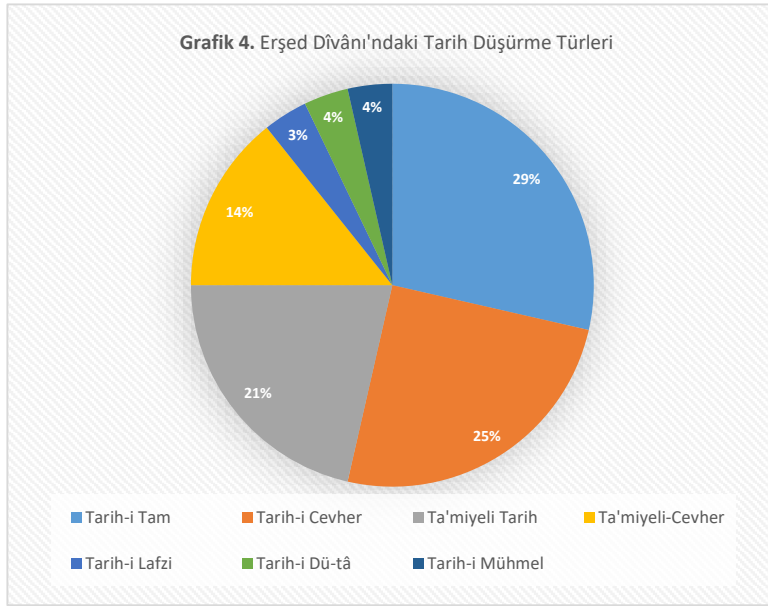
Tablo 4. Erşed Divânı’ndaki Tarih Düşürme Türleri ve Adetleri

	Tarih Düşürme Türü	Adedi
1	Tarih-i Lafzi	1
2	Tarih-i Tam (Mısra)	7
3	Tarih-i Cevher (Mısra)	7
4	Ta’miyeli-Cevher	4

5	Ta'miyeli (Mısra)	6
6	Tarih-i Tam (Beyit)	1
7	Tarih-i Dü-tâ	1
8	Tarih-i Mühmel (Mısra)	1
Toplam		28

Şair, tarih düşürülen kelime, mısra veya beyitten önce tarihin hangi tür olacağını ve nerede, nasıl bulunması gerektiğini kimi zaman açık açık kimi zaman ise bulmaca şeklinde belirtir. *Erşed Dîvânı*'nda da örnekleri görüldüğü üzere tam tarih veya cevher tarih sadece bir mısradaki harflerin toplanmasıyla hesap edilebileceği gibi beyitteki

harflerin toplanmasıyla da hesaplanabilir. Birkaç tarih türünün iç içe geçtiği örnekler de mevcuttur. Örneğin *Erşed Dîvânı*'nda yer alan tarihlerden 4'ü, hem ta'miyeli hem de cevher tarih özelliği göstermektedir.

Grafik 4'e bakıldığında Erşed'in % 29 ile en çok tarih-i tam türünü kullandığı, ikinci olarak % 25 ile tarih-i cevher türünü tercih ettiği görülmektedir. Bu iki tarih türü, toplam tarih türlerinin % 54'üne tekabül ederek Erşed'in tercihinin daha çok bu iki türde yoğunlaştığı görülmektedir.

Erşed'in en az kullandığı tarih türleri ise sadece noktasız harflerin toplanmasıyla elde edilen tarih-i mühmel, bir beyitte iki tarihin düşürülmesiyle ortaya çıkan tarih-i dü-tâ ve herhangi bir mısradaki bir kelimedeki harflerin toplanmasıyla ortaya çıkan tarih-i lafzi'dir.

Tarih manzumelerinde tarihin bulunduğu mısra ya da beyte "tarih mısraı" ya da "tarih beyti" adı verilir. Tarih mısraından/beytinden önce, tarihin türü ve bulunma yöntemi hakkında bilgi verilir. Kullanılan tarih türlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için *Erşed Dîvânı*'ndan birkaç örnek verilmesi uygun görülmüştür:

a) Tarih-i Tam: Bu başlığa vereceğimiz örnek 5 beyitlik bir kıt'anın tarih beytidir. Şiirde, Sultan Mahmud (d. 1696 - ö. 1754)'un yaptırdığı bir mektep için tarih düşülmüştür. Son beytin ikinci mısraındaki harflerin tamamı toplandığında okulun yapım tarihi olan 1167 ortaya çıkmaktadır:

Dedi târihîni dâ'î-i kâdimî Erşed

Mağsem-i kenz-i 'ilm mekteb-i Sulţân Maḥmūd [8b]³

مقسم كنز علم مكتب سلطان محمود H 1167 / M 1753-54

³ Örnek olarak verilen şiirler Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 2903'te kayıtlı olan, aslında Erşed'e ait olduğu halde Erşed'in ağabeyi Ref'et'in eseri olarak kaydedilen *Dîvân*'dan alınmıştır. Köşeli parantez içindeki numara ve harfler, bu eserdeki sayfa numaralarını göstermektedir.

b) Tarih-i Cevher: Yine Sultan Mahmud'un yaptırdığı bir kütüphane için gazel nazım şekliyle yazılmış 11 beyitlik bir şiirin son beytinin ikinci mısraındaki sadece noktalı harflerin toplanmasıyla elde edilen sonuç 1167'dir:

Harf-i mu'cemle dedi bendesi Erşed târih

Ne 'aceb oldu kütübhâne-i Sulţān Maĥmūd [9b]

ن ج ب ی ت ب خ ن H 1167 / M 1753-54

c) Ta'miyeli Tarih: Erşed, Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin 1169 yılında şeyhülislam olarak görevlendirilmesinin üzerine 7 beyitlik bir tarih kıt'ası kaleme almıştır. Bu şiirin son beytinin ilk mısraında hesaplamanın nasıl yapılacağına dair ipucu vermiştir. Erşed, tasavvufî anlayıştaki üçler, yediler ve kırklar inancına telmihte bulunarak üçlerin ortaya çıkıp kendisine bu olay için tarih düşürmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Üçlerin, birçok kelime kullanılabilecekken "çıkıp" kelimesi ile ortaya çıktığının belirtilmesi, ikinci mısradaki harflerin toplamından 3 "çıkıp" gerektiğine işaret eder. Nitekim son mısradaki harflerin toplamı 1172 yapmakta, 3 düşüldüğünde ise istenilen tarih olan 1169'a ulaşılmaktadır:

Çıkıp üçler dediler Erşedâ târih-i teşriifin

Efendiñ Dürri-zâde mecd[i]le müftî'1-enâm oldu [9b]

افندك درزاده مجده مفتى الانام اولدى H 1169 / M 1755-56

d) Tarih-i Lafzî: Bu tür tarihlerde tarih bir kelime veya kelime grubu halinde verilmektedir. Erşed, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Gencîne-i Râz* mesnevisinin zeyli için, mesnevi nazım şekliyle yazdığı 19 beyitlik şiirin son mısraında kullandığı *Hatme-i misk* ifadesiyle 1165 tarihine ulaşmıştır:

Erşedâ oldu be-luţf-ı Allām

Hatme-i misk aña târih-i tamām [35b]

ختمه مسك H 1165 / M 1751-52

3.5. Tarih Manzumelerinin Yazılış Sebeplerine Göre Tasnifi

Bir şair için önemli olarak görülen herhangi bir olay için tarih yazılabilir. Bu olay, umumu ilgilendiren bir mesele olabileceği gibi şairin kendi hayatını ya da yakın çevresini ilgilendiren bir olay da olabilir. Osmanlı şiirine dikkat edildiğinde daha çok cami, köşk, çeşme gibi mimari eserler ile yeni göreve atamalar ve ölümler için tarih manzumesi yazıldığı görülmektedir. *Erşed Dîvânı*'nda da bu genel temayüle uyulduğu görülmektedir.

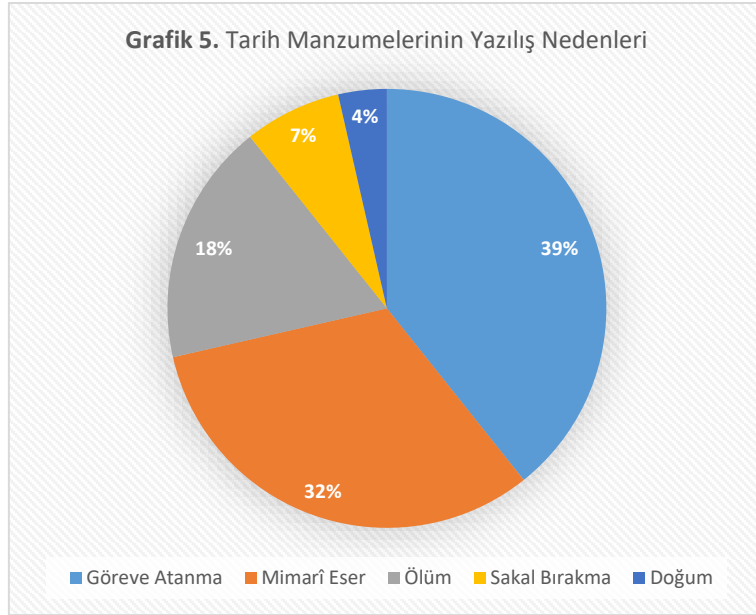
Tablo 5. Tarih Manzumelerinin Yazılış Nedenleri

	Yazılış Sebepleri	Adedi
1	Göreve Atanma	11
2	Mimarî eser, cami, köşk, mektep, çeşme vs.	9
3	Ölüm	5
4	Sakal Bırakma	2
5	Doğum	1
Toplam		28

Erşed Dîvânı'nda sebebine göre en çok göreve atamalar için tarih düşürülmüştür. Düşürülen 11 adet tarih, tüm tarihlerin % 39'una tekabül etmektedir. Göreve atanma tarihlerinin en erken olanı 1163, en geç olanı ise 1170 tarihini göstermektedir. İkinci sırada ise 9 tarih ile mimari eserlerin yapımı veya yenilenmesi için düşürülen tarihler bulunmaktadır. Bunların en

erken olanı Sultan Mahmud'un Atpazarı'nda 1162 yılında inşa ettirdiği çeşme için düşürülmüştür. En

geç olanı ise 1172 yılında inşa edilen bir saray için düşülen tarihtir. Bu tarihlerin oransal değeri ise % 32'dir. Erşed en az tarihi doğum ve sakal bırakma için düşürmüştür. Bu ikisinin toplam yüzdesi % 11'dir.

Erşed Dîvânı'ndaki en erken ölüm 1162 tarihini en geç ölüm ise 1170 tarihini göstermektedir. Tarih manzumelerinin içindeki tek doğum tarihi ise Dürri-zâde Abdullah Efendi'nin oğlu Mustafa için kıt'a nazım şekliyle düşürülmüş, 1169 tarihini gösteren 3 beyitlik bir tarih-i cevherdir.

SONUÇ

Madrûb-zâde Mehmet Emin Efendi'nin küçük oğlu olan Abdülhamid'in, Erşed mahlasını kullanarak yazdığı şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı, Medine Arif Hikmet Kütüphanesi 117/811 numaralı arşivde kayıtlıdır. Bu eser, Erşed'in tespit edilebilen tek eseridir ve tek nüshadır.

Erşed Dîvânı'nda H 1162-1172 yılları arasını kapsayan toplam 28 adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu şiirlerin yaklaşık yarısını (%43) 1167 ve 1168 tarihlerinde meydana gelen olaylar için kaleme almıştır. Erşed'in daha çok, 7 beyte kadar olan kısa nazım şekillerini kullanarak (%75) tarih manzumesi yazmayı tercih ettiği görülmüştür. Aruz kalıplarında ise daha çok remel ve hecez bahrindeki kalıpları (%82) tercih etmiştir. Erşed tarih düşürme türlerinden tam ve cevher tarihi ağırlıklı olarak tercih etmiştir. Mühmel, lafzi ve dü-tâ tarih türlerinden ise birer örnek kaleme almıştır.

Erşed en çok göreve atanma ve mimari eserlerin inşası için tarih manzumesi yazmıştır. Bu iki nedenle yazılan tarihler, toplam tarihlerin %71'ini oluşturmaktadır. Erşed'in Osmanlı şairlerinin tarih düşürme temayülüne uygun tarihler düşürdüğü, geleneğin dışına taşmadığı, Enderunlu Fâzıl gibi yeni tarih türleri icat etmeye çalışmadığı, tarih manzumelerinde bahsedilen konulara uygun manalar yakaladığı, görülen aruz kusurlarına rağmen başarılı sayılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Erşed'in kaleme aldığı tarih manzumelerinde neredeyse hatasız tarihler düşürmesi -bu alanda- çok genç yaşına rağmen oldukça başarılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Akbayar, N. ve Kahraman, S. A. (1996), **Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Atik Gürbüz, İ. (2011), **İlâhî-zâde Mehmed Emîn Vâsık Divan**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Atik Gürbüz, İncinur (2020), “*Erşed, Abdülhamid, Vâsık-zâde, Madrûb-zâde*” **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersed-abdulhamid-vasikzade-madrubzade> [Erişim Tarihi, 14.10.2021].

Çınarcı, M. N. (2019), **Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-Şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> [E.T. 14.10.2021]

Çukurlu, T. ve Düzenli, M. B. (2021), “*Enderunlu Fâzıl Dîvânı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme*”, **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, 7(2), ss. 266-287.

Demirel, Ş. (2008), “*Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme*”, **Turkish Studies**, 3/4, ss. 372-398.

Erdem, S. (1994), **Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Kardaş, M. N. (2008), “*Re'fet Mehmet Aziz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*”, **Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Kılıç, F. (2017), **Şefkat Tezkiresi Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> [E.T. 14.10.2021]

Muhammed Aziz Yusuf-zâde, **Dîvân-ı Ref'et**, Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 2903, Arif Hikmet Kütüphanesi Medine 198.

Oğraş, R. (2018), **Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduzpdf.pdf?0> [E.T. 14.10.2021]

Öztürk, F. (2018), **Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn Tezkire-i Silâhdâr-zâde**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58902,tezkire-i-silahdar-zadepdf.pdf?0> [E.T. 13.10.2021]

Pakalın, M. Z. (2004), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-3, MEB Yayınları, Ankara.

Pala, İ. (2005), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul.

Tahirül Mevlevî (1994), **Edebiyat Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yakıt, İ. (2017), **Türk-İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme**, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

Yıldız, E. (2021), “*Vâsık-zâde Abdülhamit Erşed ve Fındıklı Şehrengizi*”, **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature**, 7(3), ss. 767-783.